

9. Пустовіт Г. П. Дослідницька робота з екології в позашкільних установах і школах : метод. посіб. / Г. П. Пустовіт. – К., 1996. – 126 с.

10. Родин А. Ф. Внеклассная работа по истории / А. Ф. Родин. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 189 с.

11. Санкевич А. В. Заняття історією в позаурочний час / А. В. Санкевич // Радянська школа. – 1967. – № 2. – С. 32–40.

РЕЗЮМЕ

С. И. Моцак. Организация поисково-исследовательской деятельности старшеклассников по истории Украины в условиях внеурочной учебной деятельности.

В статье рассмотрена проблема организации поисково-исследовательской деятельности старшеклассников по истории Украины в условиях внеурочной учебной деятельности. Применение активных, интерактивных методов и исследовательского метода при организации внеурочной работы способствует формированию исторической компетентности учеников, играет роль творческой организующей силы, позволяет раскрыть и мобилизовать творческий потенциал школьников.

Ключевые слова: активные методы, исследовательские умения, интерактивные методы, историческая компетентность, компетентность, внеурочная работа, поисково-исследовательская деятельность старшеклассников, ролевая игра.

SUMMARY

S. Mocak. Organization of search and research activities of high school students on the history of Ukraine in the conditions of extracurricular educational activities.

The article is devoted to problem of organization of search and research activities of high school students on the history of Ukraine in the conditions of extra-curricular educational activities. The use of active and interactive methods and the research method in the organization of extracurricular work contributes to the formation of historical competence of students, plays the role of creative organizing force, helps to identify and mobilize the creative potential of pupils.

Key words: active methods, research skills, interactive methods, historical competence, competence, extraordinary work, search and research activities of high school students, role-playing game.

УДК 373.1.013:93

Н. М. Усенко

Сумський державний університет

МЕХАНІЗМИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Самореалізація пізнавально-творчого потенціалу учнів, зокрема такоо його важливого компонента, як пізнавальна самостійність, на сьогодні вважається провідною вимогою до сучасної освіти. У статті розкривають основні змістові характеристики і наведено приклади застосування в евристичному навчанні механізмів пізнавально-творчої діяльності, які забезпечують успішне формування значущої особистісної якості старшокласників – пізнавальної самостійності.

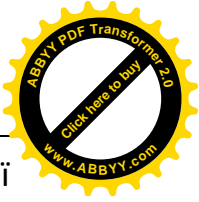
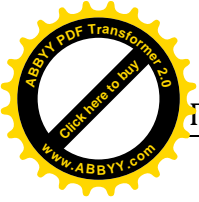
Ключові слова: евристичне навчання, самостійна робота, пізнавальна самостійність, навчальна технологія, механізми творчості, пізнавально-творча діяльність.

Постановка проблеми. Формування і зростання пізнавальної самостійності має свої необхідні дидактичні витoki. Один із них чи не найголовніший – це формування у мотивованій діяльності нових пізнавальних умінь. Під час розв'язання навчальних задач і виникає потреба у таких уміннях, які б включали цілу серію взаємозумовлених операцій, які в педагогіці й психології дістали назву механізми пізнавально-творчої діяльності – розбудовчої, конструктивної, креативної. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, завдяки якій відбувається процес активного формування й розвитку творчої особистості та її самореалізація, неможлива без розуміння й освоєння механізмів цієї діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Згідно з дослідженнями Ю. Бабанського, Б. Коротяєва, В. Лозової, В. Онищука, А. Хуторського, у центрі пізнавальної діяльності мають бути розвинені вміння і механізми для розв'язання об'єктивно безкінечного ряду пізнавальних задач. Поняття «механізм» традиційно розуміється як морально спустошений патерн, як стійка система жорстко зчеплених ланок, що повторюються, тоді як творчість розглядається як вільне подолання стереотипів й автоматизмів, як безперервне генерування новизни. Деякі дослідники, особливо представники екзистенційно-феноменологічного напрямку (Л. Бинсвангер, Р. Мей), проявляють обережність у вивченні механізмів творчості, вважаючи, що механістичні доктрини абсолютно сліпі до всього істинно нового і творчого. На їх думку, крізь мережу механізмів прослизає найглибинніший, сутнісний зміст творчості, а зайва рефлексія заморожує і припиняє потік вільної творчої активності.

Цією проблемою займалися як дослідники традиційних способів організації пізнавальної діяльності учнів (Б. Єсіпов, В. Онищук, П. Підкасистий), так і представники інноваційної педагогіки, в надрах якої виникла та успішно функціонує й розвивається теорія і практика евристичного навчання (В. Андреев, А. Король, Б. Коротяєв, М. Лазарев, А. Хуторської). У працях зазначених авторів пріоритет надається самостійним пізнавально-творчим роботам учнів порівняно з іншими видами навчальної діяльності, розкриваються нові риси і характеристики самостійної праці, які відповідають сучасним вимогам до компетентності випускників середньої школи. Однак недостатньо з'ясованими залишаються підходи до використання механізмів цієї діяльності під час самостійного розв'язання навчальних задач.

Мета статті – з'ясувати особливості застосування механізмів творчої самостійної діяльності учнів старшої школи на просторі евристичної технології навчання.

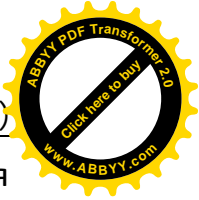
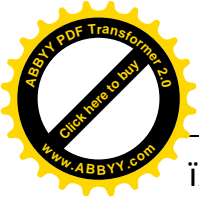
Виклад основного матеріалу. Розкриття механізмів функціонування і здійснення основних закономірностей системи є кінцевим ступенем розвитку будь-якої науки, вищою мірою проникнення в суть явищ, що вивчаються. При цьому завершальний етап теоретичного аналізу діалектично поєднується з найвищою практичною спрямованістю науки, що проявляється у свідомому використанні механізмів як прийомів перетворюючої діяльності, що піддаються регуляції та управлінню.

У найбільш загальному вигляді під механізмом розуміється структурно стійка і повторювана комбінація процесів або операцій, що лежать в основі певного виду активності. Механізм завжди має розгорнуту тимчасову структуру і є чинником змін, що повторюються, автоматично виникають під час відповідної стимуляції. У процесі вивчення механізмів творчості необхідно говорити про цілісну, багаторівневу, розгорнуту в ряд послідовних етапів динамічну систему взаємоузгоджених зусиль, що взаємодіють і взаємопосилюють одне одного.

Виявлення універсальних психолого-педагогічних механізмів творчості – це найбільш ефективний шлях розкриття глибинної суті творчості та її подальшої практичної реалізації за допомогою простих, зрозумілих, природних і гранично ефективних прийомів діяльності творчого характеру.

Дослідження сутнісних механізмів такої діяльності може відбуватися двома шляхами. По-перше, за допомогою фіксації найбільш вдалих, ефективних прийомів вільної творчості, що розгортається зсередини потоку, по-друге, шляхом зведення всього різноманіття існуючих механізмів у самоузгоджені системи. При цьому в обох випадках як організуючі рамки виступатимуть ізоморфні, голографічні матриці, що породжують, відбивають найбільш глибокі закономірності будови і розвитку світу [4].

У нашому дослідженні визначено етапи самостійної роботи, які забезпечують формування основних якостей пізнавальної самостійності старшокласників. Відповідно до вимог, що ставляться у дослідженні системного та синергетичного підходів до педагогічних явищ і чинників

їх удосконалення та саморозвитку, з'ясовано необхідність застосування не одного механізму пізнавально-творчої діяльності, а певної їх множини, поєднаної в органічний, системний комплекс, де його складові взаємно зумовлюються, підсилюються, знаходяться у складному діалектичному зв'язку.

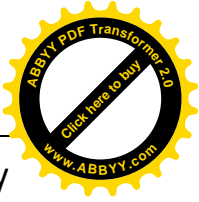
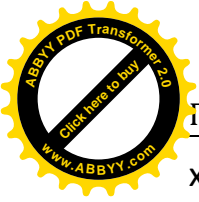
Тому в експерименті забезпечено застосування цілісного комплексу необхідних механізмів спільної творчої діяльності вчителя й учнів під час вивчення окремих тем-модулів гуманітарних предметів старшої школи.

На мотиваційно-цільовому етапі учні відповідно до принципів евристичного навчання не тільки одержували завдання для самостійної роботи, але й мали переосмислити ці завдання, трансформувати їх у власний варіант навчальної мети і завдань. Учитель на цьому етапі перевіряв, наскільки учні готові до основної мобілізації власних зусиль для створення свого освітнього продукту – мети навчальної роботи з позицій евристичної освітньої технології.

Однак таке просування на якісно новий рівень навчання, як доводить наш експеримент, не може бути простим. Прогрес можливий лише за дотримання принципів евристичного навчання та його основних алгоритмів. Педагог має так організувати свою роботу з учнями, щоб вони уявляли і прогнозували власний продукт пізнавально-творчої діяльності як у зовнішньому, так і внутрішньому вигляді.

Процесуальний етап – перша ланка самостійної роботи з освоєння теоретичного матеріалу під час безпосереднього подання його вчителем, який забезпечує уважне й систематичне сприймання нового матеріалу, представленого усно, а також за допомогою різних засобів наочності (образної і схематичної), запису учнями основних визначень і положень з використанням різних варіантів дефініцій, оцінок, тлумачень. Потім учням дається можливість за допомогою серії поставлених запитань і застосування різних механізмів творчої діяльності (аналіз через синтез, алгоритм розв'язання складної проблеми, аналогії, інверсії тощо) переосмислити, трансформувати провідні знання відповідно до власного розуміння і ступеня готовності до освоєння основних понять, фактів, закономірностей, узагальнень, оцінки тощо.

Застосування комплексу механізмів пізнавально-творчої діяльності здійснено, наприклад, під час вивчення твору В. Стефаніка «Камінний

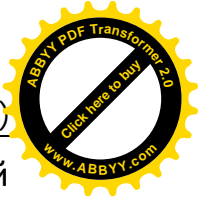
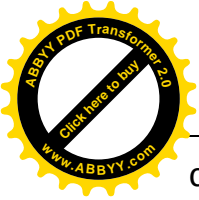
хрест». У процесі вивчення цієї новели в цілісному пізнавально-творчому процесі використано такі механізми пошуку невідомого, як «аналіз через синтез», комплекс евристичних запитань (евристик) та асоціативний механізм пізнання наукової істини [1; 2].

Вибір саме цього твору був не випадковим. В українській літературі є низка класичних творів, читацький і громадський інтерес до яких не знижується вже протягом не одне століття. Такі твори відзначаються високим художньо-естетичним рівнем, величезним виховним потенціалом і покликані формувати в учнів почуття національної гідності, вигранювати світогляд, ґрунтований на ціннісному осмисленні етнопсихологічних, духовно-культурних та суспільно-політичних процесів.

Предметом евристично-пізнавальної діяльності учнів став насамперед головний символ твору – камінний хрест, який збудував і поставив у себе на городі центральний герой Іван Дідух. Саме тому було сформовано таку мету: всебічно, у різних аспектах, очима різних героїв твору висвітлити сутність цього символу, показати, які життєві обставини спонукали до появи цього символу, а головне дати відповідь на основні евристичні запитання: Чи можна вважати камінний хрест символом? Чому? Чи є цей символ сучасним? Як він відображає реальність життя простого українця?

Щоб повно та вичерпно дати відповіді на поставлені запитання, не варто спиратися на самі голі факти. З позицій евристичної дидактики є сенс подивитися на предмет дослідження з різних позицій, проаналізувати різні підходи, думки, оцінки. У цьому нам допоміг один з основних механізмів творчої діяльності – пошук невідомого за допомогою «аналізу через синтез». Розміщуючи предмет свого дослідження у різних системах його існування, розглядаючи його в різних ситуаціях, у нових зв'язках, можна віднайти нову істину, яка з'явиться на перетині неоднозначних, відмінних думок, різного бачення й тлумачення.

За законами інтеграції аналізу й синтезу за провідної ролі саме продуктів останнього здійснено спочатку синтетичні процедури, результатом яких стала ідея цілісності, складності, неоднозначності досліджуваного образу. Ця узагальнююча ідея вимагала подальших аналітичних процедур установлення конкретних складових загальної системи. Її зміст природно вимагав знайти необхідні й достатні для висвітлення образу підсистеми, які мали розкрити досліджуваний

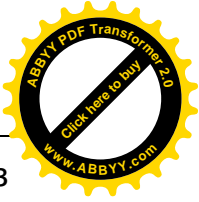
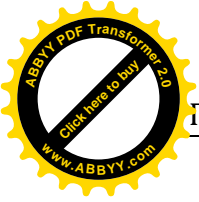

символ камінного хреста у всіх його сутнісних характеристиках. Такий підхід має сенс для формування пізнавальної самостійності учнів лише за умови широкого залучення самостійної думки старшокласників. Активізація самостійного пошуку школярів у сполученні з активним діалогом на рівні учні – учитель, учні – учні дозволив віднайти такі напрями розв'язання навчальної проблеми, розмістивши основний символ твору у таких реальних системах його диспозиції з різними героями, явищами і подіями новели: камінний хрест і головний герой твору Іван Дідух; сини Івана Дідуха і камінний хрест; селяни і камінний хрест, держава і камінний хрест, доля емігрантів і камінний хрест. Ці напрями виявлення сутності і барв життя через поєднання символіки і живої дійсності дозволили учням по-справжньому поринути в ті драматичні й трагічні для українців часи, зрозуміти й пережити їх та вийти на порівняння їх із непростим і драматичним сьогоденням. Учні прийшли до самостійних думок, індивідуального осмислення складної, багатогранної символіки новели.

Саме завдяки механізму «аналіз через синтез» було створено цілісну систему та її єдність з окремими напрямками і характеристиками, здійснено з'ясування ставлення до головного символу новели всередині кожної пари.

Наприклад, різне ставлення до головного символу зумовлене не лише віком, але й розбіжностями в ідеалах, прагненнях і різних намірах вибратися з тенет злиденного життя. Під час розв'язання цих суперечностей ми переконалися в тому, що названий механізм дослідження сам по собі хоч і ефективний, але недостатній для розвитку пізнавальної самостійності і творчого мислення учнів. Тому з'ясована об'єктивна необхідність застосування у єдності з «аналізом через синтез» комплексу евристичних запитань як механізму посилення творчої активності учнів. Вибір евристичних запитань виявився складним, але вкрай необхідним способом вийти на рівень справді творчого осягнення таланту письменника, який нічого не спрощував й одночасно штучно не ускладнював стосунки героїв повісті. Щоб з'ясувати всю їх силу і трагедію, надію й безнадійність, знадобився й адекватний цьому комплекс евристичних запитань:

- Чому хрест камінний? Що ж символізує собою камінь?

– Які глибинні причини соціального характеру вкладено в образ камінного хреста?

– Чи змінилося ставлення українців до цього символу сьогодні? Чи можна це підтвердити життям і вчинками ваших предків – українців XIX і XX століття?

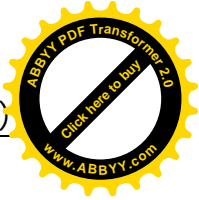
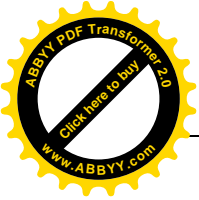
Аналогічні серії евристичних запитань були складені й захищені перед однокласниками окремими творчими групами старшокласників до кожного з вищезазначених напрямів. Ураховуючи складність самої роботи з формування евристичних запитань, вони були віднесені до творчих продуктів й оцінювалися згідно з критеріями навчальних досягнень такого типу.

Висновки. Отже, ми переконалися, що, постійно застосовуючи механізми пізнавально-творчої діяльності, можна створити об'єктивні дидактичні умови для формування в учнів уміння самостійно здобувати знання, творчо осягати матеріал та давати йому оцінку. Саме завдяки послідовному освоєнню і оволодінню на різних етапах самостійної роботи механізмами пізнавально-творчої діяльності відбувається формування значущої особистісної якості старшокласників – пізнавальної самостійності.

У **перспективі** подальших досліджень убачаємо можливість виявлення діалектичних зв'язків різних механізмів пізнавально-творчої діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл., аспірантів та соц. педагогів] / В.В. Клименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
2. Лазарев М. О. Творча самореалізація майбутнього вчителя в евристично-модульному навчанні : [монографія] / М. О. Лазарев // Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 117–151.
3. Марков С. Л. Творчество: смыслы, механизмы и приемы [Электронный ресурс] / С. Л. Марков. – Режим доступа : http://www.geniusrevive.com/index.php?option=com_sobi2&sobi2Task=search&Itemid=17&lang=ru
4. Петров В. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения / В. Петров, Л. Цулая, О. Петрова // Вестник ЧГПУ. – 2000. – № 4.
5. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

РЕЗЮМЕ

Н. Усенко. Механізми творчої діяльності в формуванні пізнавальної самостійності старшокласників.

Самореалізація пізнавально-творчого потенціалу учасників, в частині, такого його важкого компонента, як пізнавальна самостійність, сьогодні можна вважати основним вимогам до сучасній освіті. В статті розкриті основні змістові характеристики і наведені приклади використання в евристичній навчальній механізми пізнавально-творчої діяльності, які забезпечують успішну формування значущого особистісного якості старшокласників – пізнавальної самостійності.

Ключеві слова: *евристичне навчання, самостійна робота, пізнавальна самостійність, технологія навчання, механізми творчості, пізнавально-творча діяльність.*

SUMMARY

N. Usenko. Mechanisms of creative activity in forming of cognitive independence of senior pupils.

Cognitive and creative pupil's potential, such important element as cognitive independence can be considered one of the most important demands to modern education. Some main features and the examples of using cognitive and creative activity in heuristic education are given in the article. They can provide a successful forming of a valuable personal feature of seniors like cognitive independence.

Key words: *heuristic education, independent work, cognitive independence, education technology, mechanisms of creativity, cognitive and creative activity.*